وێناکردنی کۆمەڵ – ژن
لە کۆدەکانی شۆڕشی زانیاریو پەیوەندیکردندا

✍ کازیوە ساڵح

(زانست و تەکنیك دووفاکتەری بیانووی هە یمەنەن و زانست و تەکنەلۆژیای سەردەم بەربەریەتێکی هاوچەرخن لە مرۆڤدا)

هابرماز

ئەم ساڵانەی دوایی زاراوە کانی شۆڕشی تەکنەلۆژی و زانیاری و پەیوەندی کردن و ڕێسا دانان, زۆربەی کەناڵە جیهانێکانی گرتووە و بە شێوەی خێرا و تیژڕەوویش لە سەرجەم کەناڵە ناوخۆی و دەرەکی و بوارارەکانی ژیانی جێگیر بووە و مشت و مڕی سەردەمی لەسەر دەکرێت.

هەڵبەت زاراوەی بە جیهانی بوونیش پەیوەستە بەو جیهانی پێشکەوتنەوە, هەر وەکو فوکویاما دەڵی:
بە جیهانی بوون ئەمڕۆ دیاردەیەکی نکوڵی لێنەکراوەو لەسەر سێ بنەما بەندە کە ئەمانەن:

1_تەکنەلۆژیای زانیاریو پەیوەندی کردن .

2_ئازادی بازرگانی نێو دەوڵەتی .

3_فراوان بوونی بازاڕە جیهانیەکانی .

وەکودەبینین فوکو یەکەم خاڵ ئاماژەی بە شۆڕشی زانیاری و پەیوەندی کردوە, کە دەتوانین بڵێن خاڵی یەکەم لە ئاماژەکانیدا بووە بەهۆی جۆریك لە (تکامل) تەواو کارو فەراهەم هێنەری نێوان بازاری ئازادو بەرزبوونەوەی کەرتە ئابووریەکان پاش ڕزگار بوونیان لە سیستمە حکومیەکان .

هەریەك لەو دووزاراوەیە (زانیاری و پەیوەندی)کردن کاریگەرو کارلێکراوی خۆی هەیە و بە چەندین قۆناغی جیاوازدا تێ پەریون, ئەگەر بەجیا پێناسەی هەریەك لەو چەمکانە وەربگرین, ئەوا دەکرێ هەریەك لە پزیشککاران و بازرگان و کەسانی عەسکەرتاریەت, پێناسەی خۆیان هەبێت بۆ ئەو چەمکانە و تایبە تمەندی پیشەکەی خۆیانی بدەنێ, وەکو ئەوەی لایان وابێت کۆمەڵێ داتای پزیشکی یان سەربازیو ...تاد_یە , چونکە لای هەریەکەیان بەهاونرخێکی نکوڵی لێ نەکراوی هەیە, بە ڕادەیەك ئەگەر نەڵێین سەرا پای کارەکانیان ئەوا بێ گومان نیوەی سەرکەوتنی کارەکانیان پابەندە بەڕاست و دروستیو بەهێزی ئەو بڕە داتا و جەمە زانیاریە , کە تەکنەلۆژیا هۆکاری سەرەکی جێبەجێ کارو مەیسەر بوونی ئەو ڕەوتەیە .

چەمکی زانیاری:

زانیاری دەرئە نجامی ئەو هاوکێشە سەلمێنراوانەیە کە متمانە دەخاتە سەر ڕەگەزە سەرەتاییەکانی زانیاری خۆی ئەویش (داتایە). هەڵبەت چەمکی زانیاری وزانست دووفاکتەری لێك جیاوازن و زانیاری دەرئە نجامی کاری زانستە, بەڵام زانست خۆی. دەرئە نجامی تێکەلاوبونێکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆی نێوان زانیاری و پسپوڕی کەس و ئەوانەی درکی پێ دەکرێت, چونکە مرۆڤ کە زانیاری وەردەگرێت تێکەلاوی دەکات بەوەی لە هزرو ئاوەزی

خویدا هەیە لەگەڵ ئەوانەی بە ئەزموونی ژیان فێری بووە .ئەمە لە کاتێکدا دەتوانین بڵین زانیاری دەرئە نجامی چارەسەر کردنی کۆمەڵی داتایە لە رووی ڕێکخستن و شیتەڵ کردنەوە. بەم پێیەش دەتوانین بڵێن. داتا : ئەو کۆمەڵە کەرەستە خاوەیە کە بنەماکانی زانیاری لەسەر بنیات دەنرێت, زانیاری لێ بەرهەم دەهێنرێت , واتایەکی تر .

داتا : چەند تێبینیەك یان خەسڵەتێکی پێوراو تۆمارکراوی شتێك یان ڕوداوێکە بۆ نمونە کە دەڵێن ئاداری ساڵی 1991 ڕا پەڕین بوو یان (8)ی مارس (5000) هەزار ژن بەشداری ڕێپێوانی جەژنی ژنانیان کرد, ئەمانە داتان و هەڵگرتن و پاراستنی ئەو داتایانەش بە پێی کۆمەڵێ پرۆگرامی ڕەچاوکراو لە تۆمارگە (سجلات) یان کۆمپیوتەردا ئەوەش ڕێسای داتایە (قواعد البیانات), کاتێکیش ئەم داتایانە بەڕێگە جۆراوجۆرەکان دەسەلمێندرێن، پەیوەندی چارەسەرکردنەش پێی دەگوترێ زانیاری, وەکو ئەوەی بڵێن ڕێژەی دەرچووانی زانکۆی سلێمانی ئەمساڵ 97٪, ئەمانەش هەمووی بە پێی سروشتی پراکتیکی و ئاستی پسپۆری دەکرێت, هەربۆیە بەڕێوەبردنی سەرکەوتو بایەخی زۆری پێ دەدات, بە ڕادەیەك دەتوانین بڵێن هەموو ئەو بڕیارە ئیداریانەی کە دەدرێت لە 80٪ متمانە، متمانە دەخاتە سەر زانیاری و 20٪ متامنە دەخاتە سەر ڕای کەسی یان ئەزمونی خەڵکانی پسپۆر.

بێگومان ئەو سیاسەتەی پێشکەوتنی زانیاری بەڕێوە دەبات, بەکارهێنانیەتی بەگشتی و پرۆگرامی بەندەکانی زانیاریش بە تایبەتی ڕەگەزی سەرەکین لە ستراتیژی زانیاریدا , کەوتنیش لە بواری زانیاریدا و تەنانەت زانستیشی لەوانەیە ببێت بەهۆی دروست بوونی برۆر, بەڵام ئەو سەرکەوتنە زۆر نابوت و هەڵوەشاوەیە, هۆی سەرەکیش ئەوەیە کە زانست وەکو هۆکارێك جیاوازە لەگەڵ سەرجەم هۆکارەکانی تردا گەرچی هەردولاش دەتوانن بەکاری بهێنن, کەواتە ئەو پرۆسانە بە شێوەیەکی ساکار دەتوانین بچنە نێو سەرچاوەکانی زانیارییەوە بە پشتگیری جیا, بەشێکی دیاری کراوی ئەو زانیاریانەش دەتوانرێت بەهای زیاتری ستراتیژی و تەکنیکی بدرێتێ, لەوانەیە بەند کردنیشی ببێت بە هۆی کەوتنەوەی کارەسات, چونکە زانیاری لە کۆمەڵێ ڕەگەزی مرۆیی و ماتریالی و ئابوری پێك هاتووە, کە نیشاندان و چارەسەرکردنی ئەو زانیاریانە لە خۆیاندا بەرجەستە دەکەن, ئەو سیستمەش بووە بە پشتەکی ئەو ڕۆشنبیری زانیاریەی کە سیستمی کۆمپیوتەر و هێڵەکانی پەیوەندی کردن و نوسینگەکان مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن, ئەمە لە کاتێکدا پێویستە جیاوازی نێوان زانیاری هۆکارەکانی پاراستن و هەڵگرتن و مامەڵە پێ کردنی و هەموو هۆکارەکانی کۆمپیوتەر بکرێت, چونکە لەم سەدەیەدا زاراوەی زانیاری دوو فاکتەری ڕیشەیی دەگرێتەوە, یەکەمیان زانیاری دەرامەتی ئابوریە کەرەستەی خاو سەرمایەی هەیە, دووەمیان زانیاری کاڵایەکی ئابوریشە, واتە ئەو شۆڕشە پەیوەندی هەیە بە بواری وزە و بەرهەم هێنان و کەرەستەی خاو بواری دۆزینەوە بایلۆژیەکان و هەروەها سەرجەم بەرهەمە ئاژەڵی و کشتوکاڵی و پیشەسازیەکان, گەرچی ئەوانە بواری ترن بەڵام هەریەك لەوانە پێویستی بە دۆزینەوە و داهێنان هەیە کە دەتوانین بڵێین کۆمەڵگای زانیاری جێ بە کۆمەڵگا پیشەسازیەکان لێژ دەکات و جێگەیان دەگرێتەوە. ئەمەش مانای ئەوە نیە زانیاری پیشەسازی دەسڕێتەوە, نەخێر, بەڵکو گۆڕانکاریەکی ڕیشەیی تێدا دەکات, وەکو ژەندنیە گۆڕانی زانستی و پێشکەتووی تێدا دەکات, چونکە بە جیاوازی هەردوو شۆڕشی بازوو هەبوو, زانیاری پێویستی بە هزرەو متمانە دەخاتە سەر هێزی ئاوەز (عقل) و بیر و ڕۆشنبیری, لەلایەکی دیش ئەو داهێنانە کاریگەریان هەیە بۆ سەر کۆك کردن و ڕێکخستنی سیماکانی بەرهەم هێنان, لێرەدا ئەرکی زانیاریش ئەوەیە بتوانین بڵێین کۆنترۆڵی دووبارە بونەوەی ئەو شێوە وێنا کردنانەی بەرهەم هێنان بکات, . . . هەر لێرەشەوە دەتوانین بڵێین ڕێکخستنی سەرجەم کۆمەڵگا لەسەر ئەو وێنە بەرهەم هێنراوانە وەستاوە, کە دەکرێ لە بەرژەوەندی ئەو وێناکردنانەشدا بێت, هەروەها ئەمین دەڵێ: بنیاتە کۆمەڵایەتیەکان دەرئە نجامی ئەو شۆڕشە تەکنەلۆژیەی ڕابردوون, بۆیە هەردەبێ ئەویش بێزار بێت.

بۆنموونە پێکهاتەی ئەو سیستمە کلاسیکیانەی ئێمە پێی ئاشنا بووین وەك سیستمی بەڕێوەبردن و دەزگا بەرهەم هێنەرەکان و هەرەمی تێکۆشان و لێپرسراوێتی و بۆیە هەموو دەزگا و دامەزراو کۆمپانیایەك پێویستە ڕەچاوی ئەرکی گرنگ بکەن ئەوانیش.

-مۆڵکداریەتی

-دابەشکردن

-چارەسەرکردن

- پارێزگاری کردنی لەو زانیاریانەی کە ڕایەڵێکی نهێنی لە نێوان ئەوان مونافیسەکانیاندا.

چەمکی پەیوەندی کردن:

ئەو هۆکارانەیە کە نێرەر بەهۆیەوە یان لەڕێگەیەوە پەیامەکەی دەگەیەنێت بە وەرگر و کاریگەری لەسەر دادەنێت, ئیتر دەکرێ لەڕێگەی کەسی‌یەوە بێت, یان هەر هۆکارێکی تری پەیوەندی کردن بێت, لەوانەیە لەولاتە دواکەوتوەکاندا هۆکاری سەرەتایی بێت, جۆرێك بێت لە پەیوەندی زمان یان لە ڕێگەی ڕادیو و تەلەفزیۆن و تەلەفۆن و فاکس و.. تاد, هەتا مانگی دەست کرد و هێڵی لاسلکی و کۆمپیوتەر و بەو دواییەش داهێنانی ئینتەرنێت بوو بە هێڵی بەهێز و سەرەکی پەیوەندی کردن, لێرەوە دەتوانین بڵێین داهێنان لە ڕێگەی پێویستی‌یەوە دێتە ئاکام, بۆشایی نێوان پێویستی و داهێنانیش گەشەکردن و گۆڕینەوەی خێرا و زۆری زانیارییە.

مێژووی زانیاری پەیوەندی کردن:

مێژوویی زانیاری هەزاران ساڵ پێش دۆزینەوەی کۆمپیوتەر و هەموو ئامێرە ئەلکترۆنیەکانی تر کەوتووە, سۆمەریەکان یەکەم کەس بوون داتایان لای خۆیان تۆمار کردووە و بەر لە (6000) ساڵ فێری ڕەمزدانانی چەمکەکان بوون و پاشانیش ڕەنووسی قوڕ دۆزراوەتەوە.

هەروەها میسریە کۆنەکانیش لەسەر گەڵای زەل زانیاریان تۆمار کردووە و هەر ئەمەش لە دوایدا کار ئاسانی بۆ ڕۆشنبیری چاپەمەنی کرد, ئەویش وەکو فاکتەرێکی پەیوەندی, بە شێوەیەکی چڕ و لە کاتێکی خێرادا زانیاری بڵاو کردەوە.

ئەمە جگە لەوەی جەنگی جیهانی دووەم بەهێزترین کاریگەری لەسەر ئەو مەسەلەیە هەبوو, وە دوای جەنگی جیهانی گرنگی چەمکی زانیاری بەشێوەیەکی فراوان لە بوارەکانی پزیشکی و زانستی و ئەندازیاری و بەڕێوەبردن و تەنانەت لە ژیانی ڕۆژانەشدا بە شێوەیەکی سەرەکی ڕەنگی دایەوە, دۆزینەوەی چارەسەر و سەلماندنی ئەو زانیاریانەش وەکو شۆڕشی پیشەسازی ڕەوشتێکی نوێ بوو بۆ زۆربەی ولاتان, هەر ئەو شۆڕشی پیشەسازیەش گۆڕانی گەورەی لە ژیانی هەندێ لە نەتەوەکان و تاکدا فەراهەم هێنا, چونکە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا ئەو نەتەوەی بەهاو نرخی شۆڕشە پیشەسازیەکەی نەزانی یان نەیتوانی سوودی لێ ببینێ و نەیزانی مامەڵەی لەگەڵدا بکات, چوونە پاشکۆی پێشکەوتن و کاروانی دواکەوتنەوە, چونکە گریمانەی گەشەسەندنی هەر پرۆژەیەك و پێشکەوتنی هەر ولات و نەتەوەیەك لە میانەی چۆنیەتی مامەڵە کردنەوە دەبێت لەگەڵ گۆڕانکاریە گەورەکانی جیهاندا, بە بەڵگەی ئەو ولاتانەی پاش شۆڕشی پیشەسازی توانیان لە دواکەوتوێتی دەرچن ئەوانە بوون کە زانیان مامەڵە لەگەڵ ئەو ڕەوتە بکەن و چارەسەری زانیاری بدۆزنەوە, هەروەها لە پەیوەندی کردن و زانیاری گەیاندنیشدا هونەر ڕۆڵێکی بالا و پۆزەتیفی گێراوە لە ئەوروپا و لە سەدەکانی ناوەڕاستدا, بۆ نمونە هونەری بیناسازی دەرئەنجامی دەسەلاتی کەنیسە پێشکەوتنی بە خۆوە بینی ئەویش لە ڕوانگەی ڕازی کردنی دڵی پاشاکان و

پا پاکانی ئەو کاتەو بە دروست کردنی کەنیسە و ڕازاندنەوەی بەو نەخش نیگار و هێمایانەی کە زۆر زانست و زانیاری و هونەری دەگەیاند بە خەڵك بەلاّم تەنها ڕێگە بۆ پەیوەندی کردن و گەیاندنی ئەو زانیاریانە کەنیسە بوو, چونکە کۆمەڵگا ئەو هونەرەی وەر نەدەگرت ئەگەر لە ڕێگەی ئەو سیستمەوە نەبوایە کە باوەڕی پێیەتی, ئەو کاتەش سیستمی مەزهەبی و کەنیسە لە هەموو سیستمێك زاڵتربوو.

گەرچی پەیوەندی مێژوویەکی لە مێژێنە تری هەیە لە مێژووی پەیوەندی کردن لە ڕێگەی هونەرەوە, کە سەرەتای مێژوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای بوونی ئاشنایەتی و جێگیربونیان لەسەر زەوی پێکەوە ژیانیان لە شێوەی یەك ناوچەیی و یەك ماڵیدا و ئاگاداری لێك ڕایان جۆرێك بووە لە پەیوەندی کردن و زانیاری گۆڕینەوە.

هەروەها میسریە کۆنەکانیش دەنگ و باس و هەواڵ و زانیاریان لەسەر خشت و دیوار و پێستی ئاسك هەڵ ئەکۆڵی و لە کاتی مردنیشیاندا لەگەڵ تەرمەکانیاندا ئەو کەرەستانە و هەموو خشڵ و زێڕ و زیوەکانیان دەخرانە گۆڕەوە, هەر بۆیە مێژووی کۆن و زانیاری کۆن بە شێوەیەکی باش پارێزران و پاش سەدان ساڵ کە گۆڕەکان هەڵدەدرانەوە زانیاریەکانی تێدا پارێزرا بوون و ئەو گۆڕو خشت و کەرەستانەی کرابوون بەهۆکاری پەیوەندی کردن ... چەندین هۆکاری تر هەبوون بۆ پەیوەندی کردن و مێژووی پەیوەندی کردنیش بە قۆناغی جیاواز دا تێپەڕیوە کە لە ڕاگەیاندن و شۆڕشی زانیاریدا ئاماژەی پێ دەکەین, بەلاّم دەکرێ ئێستا زیاتر مەبەست و جەخت بخرێتە سەر فاکتەرە بەهێزەکانی ئەم چەرخ و سەدەیەی پەیوەندی کردن و چۆنیەتی مامەڵە کردن لەگەڵ مۆدێرن ترین هۆکاریاندا.

شۆڕشی زانیاری و پەیوەندی کردن و داهێنانی کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت:

کۆمپیوتەر دەچێتە نێو کەرەستەکانی تەکنەلۆژیای پەیوەندی کردنەوە , کە تەکنەلۆژیای پەیوەندی کردن تەواوکەری کۆمپیوتەرە و کۆمپیوتەر خۆشی بەشێکە لەو تەکنەلۆژیایە, بەلاّم ئەو بەشە پێشکەوتووە کە هۆکارێکی سەرەکی‌یە بۆ گواستنەوە و شیتەڵکردن و چارەسەری زانیاری, چونکە بریتی‌یە لەو ئامێرەی کە کۆمەڵێ ئەرکی زۆر لە ئەستۆ دەگرێت لە بواری هەڵگرتن و گۆڕینەوەی زانیاریدا, واتە دەزگایەکە توانای مامەڵە کردنی لەگەڵ زانیاریدا هەیە, بۆ ئەوەی لە کاتی پێویستدا بیداتەوە.

دەتوانین بڵێین دۆزینەوە و دروست کردنی ئەم ئامێرە کە لە ساڵی چلەکاندا بووە, پێشینەیەکی ڕێگە خۆشکار هەبوو, کە خۆی دەدات لە نزیکەی (300) ساڵ پێش داهێنانی کۆمپیوتەر, ئەویش دۆزینەوەی خشتەی لێکدانی (جدول الچرب) بوو لەلایەن چۆن ناپیڕەوە لە ساڵی 1617, هەروەها لە ساڵی 1648 لەلایەن باسکار (Baskar) ەوە, ئامێرێکی میکانیکی بۆ کۆکردنەوە و لێدەرکردن دروست کرا بەناوی ئنتباك (Entibake), ئیتر بەربەرە گەشە بەم ئامێرە درا هەتا ساڵی چلەکانی زامنی ئەلکترۆنی بۆ دۆزرایەوە و لە ساڵی 1946-1948 کۆمپیوتەر داهێنرا, سەرهەڵدانی کۆمپیوتەریش بە چەند قۆناغێکدا تیّ پەڕیوە, کە لە ساڵی 1948 دا سەمای ئەلکترۆنیەکانی گرتەوە, بۆ ئەوەی کۆمپیوتەرەکە خێراتر و پچوکتر و وردتر بێت لە ساڵی 1964 هێندە پێش خرا کەیەك خانەی سلیکۆن لەبری چەند یەکەیەکی ترانستۆر و ڕەگەزە ئەلکترۆنیەکانی تر بەکارهاتووە, لە ساڵی 1982 وە توانرا لەیەك سلیکۆندا پە نجا هەزار (CHIP BIT) یەکەی سەرەتای ڕەگەزی ئەلکترۆنی جێگەی بکرێتەوە, هەتا گەیشت بەوەی لە ساڵی نەوەدەکاندا گەورەترین و پێشکەوتن و گەشەکردن لە کۆمپیوتەر بکرێت, لە ڕووی خێرا و هەموو جۆرەکانی کار پێکردنەوە, کە وەکو خاڵێکی تەگبیرکار کاری پیّ کراوە, نەك وەکو سەرەتاکان کە تەنها وەکو یەکەیەکی بیرکاری بەکاردەهێنرا بەڵکو توانای شیتەڵکردن و ڕێکخستنی و دەرئە نجامی لۆژیکی و چارەسەری هەرمەسەلەیەك و سەلماندنی هەر تیورێکی هەیە, ئەمە جگە لەوەی لە ڕووی کێشەوە بچووکتر

کراوەتەوە, هەروەها هۆکاری هەڵگرتنی کۆمپیوتەر لە موگناتیزیەوە گۆڕاوە بۆ (چوئی) ئەویش CDیەکە (1000) هێندە بە موگناتیزیەکەیە, جگە لە گۆڕینی زمانی کۆمپیوتەر, لە زمانێکی پیشەسازی دەست کردی وەکو زمانی بەیسك و کۆبۆڵ و ... تاد, بۆ زمانی ئاسایی قسەکردنی ڕۆژانە, هەر ئەمەش وای کرد پاش ئەوەی کۆمپیوتەر لەلایەن کۆمەڵی خەڵکی ئارەزوومەندەوە, وەکو ئارەزوویەك بەکاردەهێنرا, یان وەکو کۆمپیوتەری کەش کە لە ساڵی هەشتاکاندا زۆربلاوی بوو, بۆ دەزگا و دامەزراوی زاڵ هێز, کە ساڵانە چەندین ملیار دۆلار قازانج دەکات, واتە ئیداری و میتۆدی ئەندازیاری دەبێت, ئەندازەی کۆنترۆڵ کردنیش هێڵی یەکگرتنی تەکنەلۆژیای زانیارییە لەگەڵ واقیعدا کە داخستنەوە و ئاماژە و باور و دۆخی و سیستەمەکە هەمووی دەکەوێتە ژێر ئەو کۆنترۆڵەوە, کە ئاشکرایە بەکار دێت لە بواری بیرکاری و بواری کۆگا (مخزن) لە ناردن و هێنانی کەرەستەدا, هەروەها وەکو سیستمێکی چاودێری بەکاردێت, جگە لە بواری نەخشە سازی و پەروەردە و ڕۆژنامە گەری و لە هەمووشیان گرنگتر بواری گەیاندنی زانیاری لە ڕێگەی تۆڕی بەستنەوەی کۆمپیوتەرەکان بەیەکەوە, خوێندنەوەی نەخشەی و ئەتڵەس و هەمووجۆرە هێلکاریەکان بەکاردێت, جگە لە بواری نەخشەسازی و پەروەردە و ڕۆژنامەگەری و لە هەمووشیان گرنگتر بواری گەیاندنی زانیاری لە ڕێگەی تۆڕی بەستنەوەی کۆمپیوتەرەکان بەیەکەوە, خوێندنەوەی نەخشە و ئەتڵەس و هەموو جۆرە هێلکاریەکان و ... تاد. دووەم ئامێری زل هێزی پەیوەندی کردن ئینتەرنێتە, ئەم ئامێرە چارەکە سەدەیەك زیاد دەبێت بەر لە ئێستا و لە ساڵانی 1969 وەزارەتی بەرگری و ناوخۆی ئەمریکی تۆڕی (ئەربانێت) ی بەست بە مەبەستی بەستنەوەی زانکۆکانی ئەمریکا و سەنتەرەکانی لێکۆڵینەوە بەیەکەوە...

ئەو پێشینە سەرەتایەش بەس بوو, بۆ ئەوەی پەرە بەو ئامێرە, یان دەزگا پەیوەندیە بدرێت تا دەگات بەو ئاستەی ئێستا، ئەنتەرنێت دەبێتە بەهێزترین و بەرفراوان ترین هۆکاری پەیوەندی کردن و گواستنەوە و گۆڕینەوەی زانیاری لە جیهاندا, چ لە ڕووی چەندێتی کار لەسەر کردنەوە و چ لە ڕووی چۆنیەتیەوە, ئەم دەزگایە بە تەواوی دیموکراسی لە زانیاریدا بەرجەستە دەکات گەرچی هەندێ لە پسپۆران پێیان وایە کارکردن بە سیستمی ئینتەرنێت, لە پەیوەندیە هەرەمەکیەی کۆمەڵی کۆمپیوتەر بەیەکەوە تێ ناپەڕێ, کە بە سیستمی (UNLX) کاردەکەن کە هەندێ جار گەیاندن بەیەك لە ڕووی دزەکردنی زانیارییەوە زامن ناکرێت, لەگەڵ ئەوەشدا بەکارهێنەرانی ملیۆنەها دەزگا و دامەزراوی بازرگانی و جاسوسی و عەسکەرییە.

هەروەها هەبوونی تۆڕی گواستنەوەی زانیاریش یەکێکە لەو هۆکارانەی کە زۆر گونجاوە بۆ گۆڕینەوەی زانیاری کە ئەویش یان لە ڕێگەی تۆڕی پەیوەندی ناوخۆوە دەکرێ کە لە نێوان شارێك یان ناوچەو دەزگایەکدایە, یان تۆڕی پەیوەندی (WAN) کە بۆ مەودایەکی بەرفراوانتر بەکار دەهێنرێت لە نێوان وڵاتان و شاران و مەودا جوگرافیە بێ سنوورەکاندا بەکار دەهێنرێت.

هەموو ئەمانەش کەرەستەی خاوی تەکنەلۆژیان, کە بەهێزترینیان کۆمپیوتەر و ئینتەرنێتە کە لە ڕێگەی کارلێك و تێکەڵاوبوونی مرۆڤ لەگەڵ ئەو ئامێرانەدا بەرێگەی ڕاستەوخۆ کە ڕاگەیاندن دەگرێتەوە یان ناڕاستەوخۆ شێوەی پەخش کردن دەگرێتە بەر. بەڵام گرنگترین ڕووداو کە بەو دواییە هاتووەتە ئاراوە تێکەڵاو بوون و لەیەك دانی شێوازە کلاسیکیەکانە لە چارەسەرکردن و سەلماندنی زانیاریدا, ئەم پرۆسەیەش بە وردێکی سەر سورهێنەر فراوانێکی بە ئاستی بەربلاوی زانیاریەکان ئەنجام دەدات, بە تایەت کە تەکنەلۆژیای زانیاری لەگەڵ تەکنەلۆژیای پەیوەندی کردن بەیەکەوە دەرکەوتن, مامەڵە کردنیش لەگەڵ ئەو دوو تەکنەلۆژیایەدا بەجیا بوو بەکارێکی مەحاڵ یاخود گران, بە ڕادەیەك ئەو تێکەڵاوبوونە لە شێوەی هۆکارەکاندا, گۆڕانێکی بێ وێنەی لە بنیاتی کۆمەڵگاکاندا هێنایە ئاراوە, بەم پێیەش کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت لەو جۆرە شێوازگرتنە بەدەر نین, بەڵام

پەیوەندی نێوانیان ڕواڵەتی گۆڕینەوەی بەرژەوەندی لە خۆگرتووە, کـە هەنـدێ جـار باسـی ڕۆڵـی مەترسـیداری دەکرێت و پێشبینی داهاتوویەکی زۆر مەزنیشی لێ دەکرێت, هەر بۆیە پێویستە سیاسەتێکی گشتی زانیاری هەبێت, بۆ ئەم چەرخە, بە تایبەت لە جیهانی سێهەمدا, گەرچـی جیهـانی سـێهەم لـە ڕووی پیشەسـازی و ئـەلکترۆنی و پیشەسازی نوێیەوە زۆر هەژارن, بەڵام بیرمان نەچێت لە ئێستادا پێشکەوتوترین تەکنەلۆژیا, دواکـەوتوو تـرین وڵاتی جیهانی سێهەم دەبەستێتەوە بە هـەموو جیهـان و زل هێـز تـرین و پێشـکەوتوترین وڵاتـەوە, هـەر بۆیـە پرۆگرامێك بۆ ئەو سیاسەتە پێویستێکی گەورەیە بە تایبەت کە سەرجەم تەکنەلۆژیای پەیوەندی کردن جگـە لـە کۆمپیوتەر سەرکەوتنی مەزنیتان بە دەست هێناوە لە هەموو گـەورە و پچـوکەکانی بـواری ژیانـدا, وەکـو ئـەوەی تەکنەلۆژیای ئـەلکترۆنی گـۆڕاوە بـۆ فۆتـۆن, دەنگـی گـۆڕاوە بـۆ ژمـارەیی, یـان هەنـدێ تەکنـەلۆژیا کـە بـە نێگەتیفیەك ئاڕستە ناوزەد کرابوون گۆڕاوە بۆ پۆزەتیفی دوو ئاڕاستە, لە شفرەی زمانی ئینگلیزیەوە گۆڕاوە بـۆ کۆمەڵێ زمانی جیهانی..

دەکرێ لە داهاتوودا کۆمپیوتەریش وای لێ بکرێت تەنها ئەو زانیاریانە نەگرێتـەوە کـە خراوەتـە ناویـەوە و پێی پەروەردە کراوە, واتە گەڕانەوەی بەرهەم هێنان, بەڵکو دەکرێ خۆشی داهێنانی هێندە گـەورە بکـات کـە زۆر لەو ئاوەزو بیری مرۆڤیش بە تواناتر بێت... خۆ سەبارەت بە کۆمپیوتەریش بەر لـە دەرکـەوتنی بـە (15) سـاڵ زانای بیرکاری (ئالان تورنگ) پێشبینی دەرکەوتنی کۆمپیوتەری کردووە, بـەوەی کـە دەڵـێ, دەکـرێ ئـامێری زۆر پێشکەوتوو دروست بکرێت کە بتوانێت لە مرۆڤ خێراتر شیتەڵی واقع بکات, بیست و پێنج سەدەش دەبێت بیریـاران هەوڵی خستنە ڕووی پێشبینێکی باوەڕپێ کراو دەدەن لەسەر بیر و هۆشی مرۆڤ و چـیەتی ئـەو زانسـتەی مامەڵـەی لەگەڵدا دەکات, ئیتر بۆچی ناکرێ وزەیەکی وا لە وزە و توانا و عەقڵی مرۆڤەوە بێت, وەکو چۆن ئـامێر هەیـە کـە هەندێ نەخۆشی دەدۆزێتەوە کە پزیشك ناتوانێ پێی بگات و بیدۆزێتەوە ...

لە تەکنەلۆژیادا نەك ئەوە دەکرێ هۆشمەندی دەست کرد لە ڕێگەی کرۆماوماتەوە لە مرۆڤدا دروسـت بکرێـت, با ئەم گریمانەیە بچێنرێت بۆ زهن و بیرمان نەچێت کە کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت چەند لایەنێکی خراپ نێگـەتیفی هەیە, ئەگەر بە شێوەیەکی دروست مامەڵەی لەگەڵدا نەکرێت وەکو ئەوەی ئەگەر بە شێوەیەکی ڕێك (کورسی شیاو) و دروست لەسەر کورسی پشتی کۆمپیوتەر دانەنیشیت و باڵت دانەنێت پە یمانگای بەڕێوەبردنی بـەریتانی دەزگـای (BBB) ی تەندروستی لە ڕا پۆرتێکی هاوبەشیدا ڕونیان کردوەتەوە کە ڕاکردن و بە دواداچوونی زۆری زانیاری لـە ئەنتەرنێتدا دەبێت بەهۆی دروست بوونی پاڵە پەستۆ لە مرۆڤدا و ئەو جۆرە پاڵە پەستۆیەش کە دواجـار مەترسـی دەبێت بۆ سەر ژیانی, بۆیە دەبێت ڕۆشنبیرێکی نوێ بدۆزرێتەوە بۆ مامەڵە کردن لەگەڵ ئینتەرنێت دا, لەوانـەش : -

- بەستنی ئەو پۆستە ئەلکترۆنیەی ئاگاداری هاتنی پەیا دەکات.
- تەنها ڕۆژی دووجار سەردانی پۆستی ئەلکترۆنی بکرێت.
- خێرا نێرەر (المرسل) ئاگادار بکرێتەوە کە نامەکەی گەیشتوە.
- ڕاستەوخۆ وەڵامی پەیامەکە نەدرێتەوە , بەڵکو هەڵبگیرێت بۆ کاتێکی دی.

ئەگەر ئەو کەسەی مامەڵە لەگەڵ ئەنتەرنێت دەکات سوور بێت لەسەر ئەوەی ڕاسـتەوخۆ وەڵام بداتـەوە ئـەوە دەبێ بەهۆی مەترسێکی گەورە لەسەر نووسەرەکە.

جێگەی ئومێدە, لەگەڵ ئەو پێشکەوتنە تەکنەلۆژیا مەزنانـە و لـە تـەك ئـەو ڕۆشـنبیری نـوێی زانیـاری و پەیوەندی کردن و هۆکارەکانی فەراهەم هێنانی کە سەرەکیترینیان کۆمپیوتەر و ئینتەرنێتە شتێکی گرانە, چـونکە وەکو پێشتر باسمان کردوە لەلایەن مامەڵە کردن و بەکارهێنانی بە هەردوولا ئیجابی تەندروستیش ڕۆشـنبیریەکی

بالآی دەوێت, ئەمەش لەبەر چەند هۆکارێك ژنی کوردی لێ بێ بەشە لە گرنگترینیان:

- مامەڵە نەکردن لەگەڵ ئەو ئامێرانەدا خوێندەوارێکی بەرزی دەوێت و بەشێکی زۆری ژنی کوردیش نەخوێندەوارە یان خوێندەوارێکی مام ناوەندی هەیە کە بەکەڵکی مامەڵەی سەردەم نایەت.

- لایەنی ئابوری کۆسپێکی گەورەیە, کە لەبەر ئەوەی ژنی کورد لایەنی ئابوری زۆر سنوردارە خوێندەوارەکانیشی ناتوانن ئەو ئامێرانە بەدەست بهێنن و کاری لەسەر بکەن.

- لایەنی زمانەوانی کە شفرەی زمانی ئینتەرنێت و کۆمپیوتەر و ئامێرەکانی پەیوەندی کردن, زمانی بێگانەن نەك کوردی و ژنی کوردیش شارەزایی زمانەوانی کەمە.

- لە فەرمانگە رەسمی و حکومیەکاندا بۆ کاری زانیاری گۆڕینەوە بە تایبەت کارە سیاسیەکان پیاو دادەنرێت و کەمتر متمانە دەخەنە سەر ژن.

- کەمی ژنی پسپۆر لە بواری پیشە مۆدێرنەکاندا.

- لەڕووی کۆمەلآیەتی‌یەوە هەل بۆ ژن بە تەواوی نەڕەخساوە کە سەنتەر و پەیمانگای کۆمپیوتەر و بەکاری بهێنێت, ئەمەش وا بکات ببێت بە مەکۆی خڕبونەوەی ژنان.

- ترسان لە لایەنی ئاسایشی و یاسایی.

- ژن کەمتر حەز بە لێکۆڵینەوە و بەدوادا چوون دەکات لەسەر داهێنانەکانی بواری زانستی و تەکنەلۆژی واتە کەمتر پەیوەستی ئەو مەسەلانە کە ڕاستەوخۆ پاپەندی عەقڵە و زیاتر پەیوەستی ئەو مەسەلانەیە کە پابەندی هەستە.

- لەلایەنە سیاسی و نەتەوەیەکانەوە ژن کەمتر ئەرکی لێپرسراوێتی خراوەتە ئەستۆ, ئەمەش کەمتەرخەمی لەو ڕووەوە لەلا خەملآندووە ... تاد. ئەمە لە کاتێکدا بۆ زۆربەی هۆکارە پڕ توانا و سەختەکان ڕاناوی مێ (She) یان بۆدانراوە وەکو فرۆکە و کەشتی و تاد, هەندێك پێیان وایە بۆ کۆمپیوتەریش پێویستە ڕاناوی مێ دابنرێت, چونکە کۆمپیوتەر بۆ وەلآمی هەر پرسیارێك چەند وەلآمێکی گونجاوی لایە و وردە و هەمیشە خەریکی سازکردنی کەم و کوڕیەکانە کەچی ژنی کوردیش تەنانەت لەبەکارهێنانیشی مەحرومە.

ئەو هۆکارانە و چەندێتی تر بووەتە هۆی دوورکەوتنەوەی ژنی کورد لەو مەسەلەو کارە مۆدرێنەکان, کە هۆی سەرەکی دروست بوونی ئەو هۆکارانەش دەگەڕێتەوە بۆ نەخوێندەواری و لایەنە ڕۆشنبیرێکە, کە ئەفسوس ئێستا ئامار لە کوردستاندا چەندن و ڕێژەی خوێندەوار و نەخوێندەوار و پلەکانی خوێندنیان چەندە, کە بێ گومان بەبێ مارسیش دەزانرێت کە نەخوێندەوار و خوێندنە سەرەتایەکە باڵ بەسەر لایەکەی تردا دەکێشێت, کە خێڵەکێتی و دواکەوتوێتی ئەو نەتەوەیە دەسەلمێنێت, نەتەوەی کوردیش یەکێکە لەو نەتەوانەی هەمیشە دەستی ڕژێمێکی زۆردار دەستی ڕەشی خستوەتە گەرووی, چەقاندوێتی‌یە کونجە تاریکەکانی دواکەوتوێتی و دەوارەکانی عەشیرەت ئەمە لەلایەك و لەلایەکی دیش نەتەوەی کورد گەرچی زۆر بەهای جوان و نەرێتی سەنگینی هەیە بەلآم ژن تێدا هەمیشە جەستەیەك بووە بۆ خواستەکانی پیاو, وەکو ئامێرێکی زاوزێ لە پاشکۆی ئەسپەکانی عەشیرەتدا بووە, ئیتر بەرەو پێشکەوتن بووبێت یان دواکەوتن بە هەردوو چەکی دواکەوتنی مۆدرێن ژن هەر چەوساوەتەوە و لە ڕووی پێشکەوتنەوە کورد هێشتا کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵیە و کۆمەڵگای پیشەسازیش نیە نەك کۆمەڵگای زانیاری و تەکنەلۆژی نوێ, ئێستا ڕێژەیەکی زۆر کەمی کورد بە شارەزاییەکی سەرەتاییەوە لەگەڵ پەنجەی یەك دەست تێ‌نا پەڕێت, تا هەنوکەش کاری دیار لەلایەن کوردەوە بەڕووە پۆزەتیفەکەیدا لەو لایەنەوە نەکراوە, وە بەحوکمی ئەوەی کۆمپیوتەر کالآیەکی بەرهەم هێنەرە نەك لەکارکراو (استهلاکی) و هەروەها زوو بلآو دەبێتەوە بەناو

خەڵکدا هەروەها بەرژەوەندی هاوبەشیش هەیە لە بەکارهێنانیدا, دەبوو ئێستا کاری گەورە تر و خەڵکی پسپۆرتر و چەندین لێکۆڵینەوە لەسەر لایەنە باشەکانی بکرایە و هەوڵ بدرایە بۆ دۆزینەوەی رێگا چارەیەك بۆ جێگا کردنەوەی شفرەی زمانی کوردی لەناو کۆمپیوتەردا, کەچی بەکارهێنانی لایەنە خراپەکانی و پراکتیزە کردنیشی بەسەر ژندا لە ئێستاوە بازاری بازرگانی گەرم کردوە, وەکو دەبینین بەهۆی هونەری کۆمپیوتەرەوە سەری ئەکتەرە بەناوبانگەکانی جیهان و پاڵەوانی زنجیرە تەلەفزیۆنەکان دەخەنە سەر لەش ولاری کیژە کوردێکی پۆشاك کوردی و بەو هۆیەوە سەرنجی هەرزەکاران رادەکێشن کە پاڵەوانەکانی خەیاڵیان بە پۆشاکی کوردی و کەلتوری خۆیەوە بە هەر نرخێك بێت لە بازاردا بکرێت, ئەمە لە کاتێکدا هیچ پرس و رایەك لەو کچانەوە وەرنەگیراوە کە ئایە رازین وێنەکانیان بچێتە بازاری فرۆشتنەوە یانا, لەلایەکی دیش هەموو کارێکی بازرگانی بە پێی بەڵێنامە قەرەبوو دەکرێت, ئایا ئەو کچە کوردانەی سەروچاوێکی بێگانەیان بۆ دانراوە و دەفرۆشرێن هیچ پارەیەکیان وەرگرتووە, بۆ ئەوەی ئەوانیش وەکو دەزگایەك بەڵێندەر یان فرۆشگایەك سوودی لێ ببینن یان لە قازانجدا هاوبەش کراونەتەوە, بێ گومان نەخێر, نەك هەر ئەوە بەڵکو بە سیمای و رەنگی جل و بەرگەکاندا پێدەچێ ئەو وێنانە, وێنەی کچانێکی گوندنشین و دەرەوەی شار بن, کە هەرگیز بەو مەسەلەیە نەزانن و بشزانن کۆمپیوتەر چیە, یان دەتوانرێت کاری بەو جۆرەی پێ ئەنجام بدرێت.

بە راستی دەرکەوتنی ئەم دیاردانەش جگە لەوەی هەستی لێپرسراوێتی مرۆیی و نەتەوەیی ئەو خاوەن پیشانەیە تەنها بە عەقڵێکی بازرگانی بیردەکەنەوە, هەست بە بەرپرسیاریەتی یاسایی نەکردنیشە, نەبوونی یاسایەکی تایبەت بۆ چاودێری کردنی ئەوکارانەی کە بە ئامێری تەکنەلۆژیای پێشکەوتوو نوێ دەکرێت. نەنگێکی گەورەیە و کێشەی گەورەتریش دروست دەکات, چونکە ئێمە لە رووی سەرجەم پێشکەوتنە ژیاریەکانەوە وەکو گوتمان کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵین, واتە هێشتا قۆناغی پیشەسازیمان لە نێواندا ماوەی هەتا دەگەین بە زانیاری, بەڵام لە رووی وروژاندنی گەنجانەوە بە فاکتەرە سێکسیەکان وەکو پێشکەوتووترین وڵات بجوڵێینەوە شتێکی نەشیاوە بۆ ئێمە و داب و نەریتی کوردەواری. ئەمەش خواستی کۆنە خوازی ناگەیەنێت, گەرچی ئەو دیاردەیەش بۆ خۆی کۆنە خوازیە, چونکە لەلایەك سوودی هەڵە وەرگرتنە لەو زانیاریەی هاتوەتە بەردەست و لەلایەکی دیش هیچ کام لەو کچانە و خێزانی و کۆمەڵگای ئەو کچانە ئەوەیان لا پەسەندنابێت, چونکە کچی کورد بازرگانی بەخۆیەوە ناکات و ناشتوانن بە ئازادی ئەوە بکەن, هەر کردەوەیەکیش بە ئازادی نەکراو لەگەڵ نەریتی کۆمەڵگا ئەگەر هاوتەرییش نەبوو نزیك نەبێت بە لادان دەدرێت لەقەڵەم, لەگەڵ ئەوەی نەبوونی یاسای تایبەت بۆ بەکارهێنانی هۆکارە تەکنەلۆژیەکان و بواردان بەو جۆرە ئاکارە رێگە خۆش دەکات بۆ ئەوەی بە ئینتەرنێت ئەو کارە بازرگانیە سێکسیانە ئەنجام دەدەن, بۆ نمونە وەکو لەو دواییەدا ناحەزانی و ئیرەیی بەرانی ئەستێرە بەناوبانگەکانی جیهانی سینەما و هونەر لە رێگەی کۆمپیوتەر و ئینتەرنێتەوە وێنەی هەندێ لە گۆرانی بێژەکانیان رووت دەکردەوە و دەیا نخستە ئەنتەرنێتەوە بۆ زرانی ناو ناوبانگیان, ... بەراستی ئەو تیرەیەی لە نێو ناوەندە رۆشنبیریە کوردەکاندا هەیە زۆر لەوان زیاترە و یاسا و سنوربەندیش بۆ ئەو جۆرە لاسایی کردنەوانە دانەنرێت, هەموو ئەوانە لێرەش دووبارە دەبنەوە بە تایبەت ئەوانەی کە سەری بێگانەیان خراوەتە سەر وێنەکانیان دەتوانرێت ئەوەیان لەگەڵدا بکرێت بەبێ ئەوەی خۆیان بزانن یان گەر یاساش هەبێت, بەڵگەی بینراو بخرێتە روو, کە دیارە نەتەوەی هۆشیار دەبێ ئاگای لەوە بێت بە ئەزموونە نێگەتیڤێکانی نەتەوەکانی تردا نەروات و بن بەستیان بکات و هەوڵ بدات لایەنە باشەکانی وەربگرێت, بۆ ئازادی و سەربەرزی ژنی کوردیش پێویستە ئەو خاڵانەی کە لایەنی لاوازی و نەخوێندەواری ژنن, بگۆردرێت بۆ پێچەوانەکەی, هەوڵی رەخساندنی هەلێکی باش بدرێت بۆ بەشدار بوونی ژنان لە تێگەیشتن و فێر بوون کارکردن لەو شۆرشە نوێیەدا و خوێندەواریش

بكرێت بە پێگەیەكی پتەوی ئەو مەبەستە بە بنە بڕكردنی نەخوێندەواری.

شۆڕشی زانیاری و جەنگی ساردی وشەكان

جەنگی هەموو شۆڕشێكی زانستی و ئایدیای سەرەتا هێزی وشە دەكرێت, ئەگەر ئەو وشەیە وەكو خۆی و بە پێی زانیاریەكی دەوڵەمەند ڕاڤە بكرێت, دواییەكانی ئەم سەدەیەش كۆمەڵێ وشە هاتونەتە ئاراوە كە وشەی زۆر قەبە و بەهەیبەتترە, واتە ئەو وشانەن ئاماژە بۆ باڵا دەستێكی ڕەها دەكەن, بۆ نمونە ئەگەر لە سەدەكانی ڕابردوودا بگوترایە ئەمریكای پێشكەوتو, ئێستا دەگوترێت ئەمریكای زل هێز, جگە لە كۆمەڵێ وشە كە سەروبەندی هەموو توێژینەوە و نوسینەكانی ئەم سەردەمەی گرتوەتەوە كە هەندێكی لای نەتەوەی ئێمە وا دەزانرێت خۆی ڕاڤەیە, مەدلولێكی تەواوی بەخشیوە, بەڵام لە بنەمادا پێویستی بەڕاڤەیەكی تەواو كامڵ هەیە... بە تایبەت بۆ نەتەوەكانی جیهانی سێهەم, چونكە ئێمە ئەو وشانە تەنها لە ڕێگەی پێشكەوتنە مەزنەكانی جیهانی تەكنەلۆژیا و زانیاریەوە بۆمان دەگوێزرێتەوە و دێتە ناو پرۆسەی ژیا نمانەوە و كەمتر هەڵقوڵاوی واقعە كۆمەڵایەتێكەن, ئەوانەشی لە ڕێگای ئایدەلۆژیایەكی تایبەتەوە (تصدیر) كراونەتە ناو كوردستان, لێرە بە پێی ئاستی بەرژەوەندی ڕاڤەی بۆ دەكرێت, بۆ نمونە كۆمەڵێك لەو وشانەی ئێستا كەوتونەتە نێو فەرهەنگی ڕۆشنبیری كوردییەوە زیاتریان ئەمانەن:

بە جیهانی بوون ــــــــــــــــــــــــــ شۆڕشی تەكنەلۆژی

دیموكراسیەت ـــــــــــــــــــــــــــــ ئازادی

ـــــــــــ دكتاتۆریەت

ئیسلامی سیاسی ـــــــــــــــــــ حزبی ئیسلامی

ئەم وشانە و چەندین وشەی تری داتاشراو خراونەتە نێو هەموو بوارەكانی ژیانی ڕۆشنبیری و سیاسی و كۆمەڵایەتیەوە و بۆ بەرزترین و نزمترین ئاست دەبرین و هەر ڕاگەیاندن و دامەزراو و دەزگایەك بە پێی بەرژەوەندی باگراوندی ئایدیۆلۆژی پەیڕەوكراوی خۆیان گوزارشتی لێ دەكەن و ڕاڤەی دەكەن, گەرچی وشەكان لە ناوەڕۆكدا هەریەك واتا و پێناسەیەكی جیاواز لە خۆبگرن, واتە ئەو وشانەی وا دەزانین خۆیان ڕاڤەن بۆ مەبەستێكی دیاری كراو, پێویستە ڕاڤەیان بكەین و لادانی كەناڵەكانی پەیوەندی كردن و زانیاری گەیاندنیش لەو مەسەلەیە جگە لە چەواشە كردنی خەڵك هیچی دی ناگەیەنێت, بۆ نمونە ئەگەر لە ناو ئەو وشانەدا وشەی دیموكراسی وەربگرین كەڕایەكی زۆر وەردەگرێت بەڵام لە كورتترینیاندا جگە لە ئازادی دەتوانین بڵێین لەوڵاتانی دیموكراسی و پێشكەوتودا, دیموكراسیەت واتە لە هەموو شتێك بپرسێت و ڕامان هەبێت بۆی بۆ ئەوەی سنوور نەبەزێنێت, بەڵام لە كوردستاندا و لە جیهانی سێهەمیشدا واتە بە ئارەزووی خۆت هەموو سنورەكانی چاك و خراپ ببەزێنێت بە بێ ئەوەی كەس لێت بپرسێت و سنورت بۆ دانێ, كەواتە ئەو ووشەیە ڕەسەنایەتی هێزی خۆی لە دەست داوە, چووەتە نێو جەنگێكی ساردی نێوان ڕۆژئاوای نێرەر و ڕۆژهەڵاتی وەرگر, ئەمەش وەك ئاماژەی پێ كرا لەبەرئەوەیە كە ئەو وشانە لە واقیعی كۆمەڵایەتیەوە وەرنەگیراوە, بەڵكو لە شێوەی بەسوود وەرگرتن لە ڕێگەی هۆكارەكانی پەیوەندی كردن و زانیاری گۆڕینەوە و لاسایی كردنەوەش هاتوەتە ناو جیهانی سیاسی و كۆمەڵایەتی ئێمە, چونكە هەر وشەیەك وەكو واقعێك خۆی بسە پێنێ و كۆمەڵێ شتی واقیعیش بشارێتەوە, ئەو وشەیە نابووت و كەڕوو گرتووە, نابێ ئەوەمان بیر بچێت كە لە جەنگی وشەكاندا ژنی كوردیش بێ بەش نەبووە, ئەویش زیاتر پاش ڕاپەڕین و ئازادی كوردستان دەست پێ دەكات, كە یەكەم هەنگاوی ئەو ئازادیە بەفرە حزبی دەستی پێ كرد, لە ناو حزبەكانیشەوە فرە ڕێكخراویی بۆ ژنان و لەلای ژنانیشەوە فرەناوی بۆ خۆیان و ڕەگەزی خۆیان و چونیان بۆ نێو

ململانێی وشەکان لە پێناوی ململانیەی حزبایەتیدا, بە ڕادەیەك گەر کەسێ بیەوێ نەچێتە چوارچێوەی ململانیـەی دووەمەوە وشەی (مێینە) یان (مییەتی) بەکاردەهێنێ کە تەواو وەردەگێڕ دراوی ووشە (انوپە) یە کە بـەکارهێنانی نەشیاوە لە هەندێ ڕستەدا :

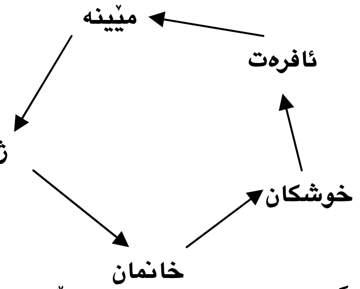

لێرەدا دەردەکەوێت کە ژن تەنها وێنەکەی بـۆ بازرگـانی بـەکارد[illegible]ـەڵکو تەنانـەت ناوەکەشـی بـۆ بازرگانی سیاسی بەکاردەهێنرێت, لەبازنەیەکی داخراودا تا ڕاددەیەك دەسووڕێتەوە کە دەبوو ئەو کۆمەڵـە لـەناو خۆیاندا ڕازی نەبونایە بەچەندین ناو ڕیزبەندی بکرێن, چونکە چارەسەرکردنی کێشەی ژنی کورد (ئەگەر مەبەست کێشەی ژنان بێت) بە فرەناوی و فرە ڕیزی نابێت بەڵکو بە یەکبوونی ڕیزەکانیـان دەبێـت, نـەك چـەند وشـە کـە چەندین ڕاڤەی بۆ داتاشرێت لە واقعیشدا هەمووی بە یەك ڕاڤە لە خـۆ دەگرێـت کـە ڕزگـار کردنـی بونـەوەرێکی چەوساوەیە وەکو گوتیشمان سەلماندنی وشەیەك وەکو واقع و لە بنەماشدا چەندین شتی واقعی بشارێتەوە جگە لـە نابوت بوونی وشك کە هیچی دیکەنیە, بەم پێیەش ناوی ژن لە نێو ململانیـە و جـەنگی سـاردی وشـەکاندا نـابوت کراوە.

ڕاگەیاندن و شۆڕشی زانیاری

ڕاگەیاندن گرنگترین پێداویستییە بۆ بەدەست هێنان بە هەموو زانیاریە ئاشکراو نهێنیـەکان و بـە مەسـەلە ئاڵۆزەکانی بنیاتی عەقڵی مرۆڤ و بە باوەڕ و ئایدۆلۆژیەکان و ڕێکخستنی کۆمەڵ, چونکە ڕاگەیاندن شتێکی دابڕاو نیە لە مەسەلە کۆمەڵایەتیەکان, بەو پێیەش ڕاگەیاندن زانستی زانستەکانە و بە حوکمی ئەوەی مـرۆڤ ئـاژەڵێکی کۆمەڵایەتیە و لە هاتنە بوون و سەرهەڵدانیەوە مرۆڤایەتی لەسەر چـەند پەیوەندیـەکی خێزانـی و ژینگەییـەوە پێك هاتووە لێرەوە تاك دەبەستێتەوە بە مێژووە کە مێژووی داهێنانی هۆکارەکانی پەیوەندی کردن و گەیاندنە.

کەواتە پەیوەندی کردن دیاردەیەکی نوێ نییە و مێژوویەکی کۆنینەو جێگیری هەیە سـەرەتاکەی دەگەڕێتـەوە بۆ پەیوەندی کردنی مرۆڤەوە بۆ مرۆڤ, لێرەشەوە دەتوانین بڵێین یەکەم کەرەستەی مرۆڤ خۆی بۆ گەیاندنی زانیاری و پەیوەندی کردن زمانە, وە ئەم پەیوەندی کردنەش هەروا بە ئاسانی ساز نەبووە و چەندین قۆناغی بڕیوە.

قۆناغی نیمچە تاك (الاتصال شبه الفردی) ئەم قۆناغە لە سەرەتا ترین تەمەنی مرۆڤەوە دەست پێ دەکات, لێرەدا زانیاریەکانی مرۆڤ دەتوانرێت ببرێتە ئاستی زانیاری منالێك, چۆن هەموو زانیاریەکانی سنوردار دەکرێت لە ئاستی خێزانەکەی خۆیدا, زمان و هەست و کەوت و هێماکانی ئەو خێزانە فێر دەبێت, پەیوەنـدی کردنـی لەگـەڵ ئەواندا دەبێت:

قۆناغی پەیوەندی تاك یان کەسی : ئەمەش مەبەست لە پەیوەندی خودە, پەیوەندی مرۆڤ بەخودی خۆیـەوە, وەکو مەنەلۆگ (حوار الداخلی) واتە زانیاریەکانی لەگـەڵ خـودی خۆیـدا تـاوتوێ کـردوە, ئەمـەش زیـاتر لـەو ڕوانگەیەوە سەرچاوەی گرتووە, کە هەموو مرۆڤێك خاوەنی دوو جۆر بیر و باوەڕە یەکێکیان لای خـۆی دە پـارێزرێ و یەکێکیشیان لەگەڵ کێشەی خەڵکدا بەشداری پێ دەکات, کەئەوەی دووەمیان زیـاتر لـە کەسـە کۆمەڵایەتیـەکان دەوەشێتەوە ئەم جۆرە بەشداری کردنەش گەشەی کردووە هەتا قۆناغی زارەکی هاتوەتە ئاراوە.

قۆنـاغی زارەکی: ئەم قۆناغە دەگەڕێتەوە بۆ پـێش زانسـت و فێـر بـوون, واتـە قۆنـاغی فیـودالیزم, لـەم

قۆناغەشدا مرۆڤ بۆ پەیوەندی کردن و زانیاری وەرگرتن متمانەی خۆی خستوەتە سەر یادەوەری خۆی بۆ گۆڕینەوە و گەیاندنی زانیاری.

قۆناغی پەیوەندی بەکۆمەڵ (الاتصال الجماعی), لەم قۆناغەدا زیاتر نووسین هاتوەتە ئاراوە , بەلاّم دیارە مەبەست نووسینی وشەو پیت نیە, بەڵکو هێڵکاری هێماکـان واتـە نووسـینی وێنـەی وەکـو تابلۆکـانی گلگـامش, هەروەها ئەو نووسینانەی بەهۆی دروست کردنی وێنەکەیانەوە خەڵك لێی تێدەگەشت بۆ نموونە (ئەگەر بنوسرایە گوڵ وێنەی گوڵەکە دروست دەکرا) و لە ڕێگەی ئەو وێنەیە مەبەستەکە دەگەیەنراو زانیاریەکان دەگۆڕایەوە .

قۆناغی پەیوەندی چینایەتی (الگبقی): دەتـوانین ئـەم قۆناغـە بەیەکـەم قۆنـاغی زانیـاری گۆڕینـەوە و پەیوەندی کردنی نووسراوی پیت دابنێین, کە لەلایەن گۆتەنبەرگەوە پیت دۆزرایـەوە, سـەرەتا لەسـەر ئێسـقانی دەفەی شان و سەعفی دارخورما قورئان نوسراوەتەوە, هەورەها نووسـینی یاسـاکان و دەنـگ و باسـەکان لـە سـەر دیواری مەعبەدەکان جگە لە نووسینی سەر خشت (کە کوردیش لەم جۆرە ڕاگەیاندن و پەیوەنـدی کردنـە بێبـەش نەبووە و ئێستا نزیکەی (22) هەزار خشتی سوور لە مۆزەخانەی لەندەن هەیە, کە کـۆنترین پاشمـاوەی کـوردە و دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئاشـورپانیبال) ئەمـە و نووسـینەکانی حـەمورابی بەسـەرەتای ڕاگەیانـدن و نووسـین و پەیوەندی کردن و زانیاری گۆڕینەوە دادەنرێت, بەلاّم وەکو دەرکەوتووە ئەم جۆرە پەیوەندەی کردنە لەلایەن چین و توێژێکی تایبەتەوە بووە, بە تایبەت ئەو چین وتوێژەی سەروەریەکان و داهێنانەکانی بـۆ خـۆی گەراندوەتـەوە و ململانیەی کردووە لەسەری هەر بۆیە پێی دەگوترێ پەیوەندی چینایەتی لەم قۆناغەشەوە وردە وردە ئەو نـەریتی نووسینە گەشەی کردوە هەتا گەیشتوە بەوەی بازرگانەکانی شاری بندقیە هەواڵەکان بە تایبەت هەواڵی بازرگانی بە دەم لە نێوان شارەکاندا بگوێزنـەوە, دوایـش نووسـینەوەی چـەند نووسـخەیەکی هەواڵـەکان بەدەسـت, بلاّو کردنەوەی لە ناو خۆیاندا و هەندێ جاریش لەناو خەڵکیشدا, ئاشکرایە ئەم جۆرە پەیوەندیەش هـەر چـینایەتی بووە, چونکە تەنها ناوەندی دەوڵەمەند و بازرگانەکانی گرتووەتەوە , هەتا ئەم قۆناغە گەشەی سـەند و هـەواڵ وردە وردە دزەی کردە ناو خەڵکەوە, لەوێشەوە قۆنـاغی پەیوەنـدی کردنـی دی هاتـە ئاکـام کـە پـێی دەگـوترا پەیوەندی جەماوەر.

قۆناغی پەیوەندی جەماوەری: سەرەتای ئەم قۆناغەش لە ڕادێوە سەرچاوەی گـرت, دیسـان ئـەم ڕادیۆیـەش سەرەتا بۆ چین و توێژێك بوو چونکە ببو بەڕادیوی پروپاگەندە, یاخود پێی دەگـوترا (ڕادیـۆی ڕەش) واتـە ئـەو ڕادیۆیەی لە کاتی شەڕدا خۆی تەرخان دەکات بۆ پروپاگەندە, بـەلاّم ئەمـە زۆری نەخایانـد و ڕادیـۆ چـووە نـاو سەرجەم چین و توێژەکانی خەڵکەوە, کە ئاشکرایە ئەم ئامێرە کەناڵی بیستراوە, بەلاّم بـە دوایـدا کەناڵـە چـاپ کراوەکان هاتنە ئاراوە کە بریتین لە ڕۆژنامە و کتێب و لافتە و هەموو ئەو نووسراوانەی بە دیواردا هەڵدەواسرێت, مێژووی کەناڵی نووسراویش وەکو ڕۆژنامە کە ڕاستەوخۆ چوبێتە ناو خەڵك و پەیوەندی دروست کردبێ دەگەڕێتـەوە بۆ ساڵی 1631 و چاپ کردنی یەکەم ڕۆژنامە فەرەنسی لاجازێت (La Guzette) ئیتر لەوێوە درێژ بـە خـەباتی ڕۆژنامە نووسی درا, هەتا کەناڵی بینراو بوو بە میراتگری قۆناغی دوای ئەو, ئەمە کەناڵە ڕادیۆ نەبێت سـەرجەم کەناڵەکانی تریش دەگرێتەوە لەگەڵ تەکنەلۆژیای نوێدا. دەتوانین 2000 هەزار ساڵ پ.ز دەست پێ بکـەین کـە هەندێ لە ئاینەکان وێنە و خەت و خۆشنووسی بلاّوکردەوە, دوایـش بـە پەیکـەر و پێشـانگا و شـانۆ و سـینەما و تەلەفزیۆن دەستی پێ کرد و لە ناویشیاندا تەلەفزیۆن لە هەمو ئامرازەکانی دی کـارلێکراوو کاریگـەرتر بـووە و هەتا ئێستاش تەلەفزیۆن بەهێزترین و ڕاستەوخۆ ترین کەناڵی پەیوەندی کردن و گەیاندنی زانیارییە, هەمیشە هەوڵی پێشخستنی دراوە بە تەکنەلۆژیای نوێ, بـە هـەموو پێوەرەکـانیش کـەناڵی ئاسـمانی دیـارترین سیمای شارستانیەتی کۆتایی سەدەی بیستەم بوو, خۆ ئەگەر کەناڵی ئاسمانی ئەو دیاردەیە بێت کە ئەمڕۆ پێی دەگوترێ

فینومنییای بە جیهانی بوون, لە هەمان کاتدا هەڵدەستێت بە جیهانی کردنی ڕۆشنبیری کۆمەڵگاکان, هەر لە بەر ئەوەشە دەبینین هەموو وڵاتان بە تایبەت ئەوانەی هەوڵی هاوچەرخ بوونی ڕۆشنبیریان دەدەن بایەخی تەواو بە کەناڵی ئاسمانی دەدەن و ئێستا تەنها وڵاتە عەرەبیەکان نزیکەی (500) کەناڵی ئاسمانیان هەیە, ئەم دیاردەیە گەرچی لای کورد ساوایە, بەڵام بەشێکی بچووکیان لەو ڕۆشنبیریە ئیعلامیە جیهانیە گرتووە بە هەبوونی (3) کەناڵی ئاسمانی کوردی, وە پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە هەرسێ کەناڵەکە حزبین و ئایدیۆلۆژیایەکی دیاری کراوی داڕێژراو دەنێرێتە دەرەوە نەك ڕۆشنبیریە کۆمەڵایەتیەکە و واقیعی کۆمەڵایەتێکەی, پێدەچێ لێرەوە ئەو پرسیارە ئامادە باشی بنوێنێ کە کەناڵە ئاسمانیەکانی وڵاتە عەرەبیەکان و جیهانیش داڕێژراوی ئایدیۆلۆژیای دەوڵەت و سیستمی دەسەڵاتداران, بەڵێ بێ گومان هەموو پرۆژەیەکی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنیش یان زانیاری گۆڕینەوە بە تایبەت پێویستە چاودێری لە سەر بێت بۆ دزە نەکردنی شتە نەشیاوو نێگەتیفەکانی ئەو کۆمەڵگایە, بەڵام کەناڵە کوردیەکان سێ ئایدەلۆژیای جیاوازی زۆرجار دژ بەیەکن, لە چوارچێوەی یەك پرسیاردا, کە جیهان وا دەزانێت لە ڕێگەی ئەو کەناڵانەوە داوای یەك پارچەیی خاکی و بە دەوڵەت بوونی دەکات بەڵام زۆر جار پێچەوانەی دەبینرێت و گروپە جیاوازەکان هەوڵی دزێو کردنی یەکتریش دەدەن لە بەردەم ڕای گشتی و ڕای جیهاندا, ئەمە لە کاتێکدا ئێمە پێویستمان بە بیری قوڵ هەیە بۆ ئەوەی مامەڵەی لەگەڵ واقیعدا پێ بکەین, یان بیکەین بە سیستمێك بۆ ئەوەی شێوەی واقیع بەرجەستە بکات, چونکە لەلایەك بڵاوبونەوەی هۆکارەکانی پەیوەندی کردن لە هەر قۆناغێکدا بە بەردەوامی پێویستی بە دابین کردن و نوێ کردنەوەی ئابورێکی خەست و چڕ هەیە, بۆیە کۆمەڵگا هاوچەرخەکان نوێ کردنەوەی ئابوری بۆ نوێ کردنەوەی ڕۆشنبیری زانیاری بەکاردەهێنن, چونکە ئەو زانیاریانەی ئیدارەی کۆمەڵگای پێ دەکرێت پێویستە هەمیشە لەگەشەکردندا بێت, تەنها چینی سەرمایەداریش زانیاری لە بەرژەوەندی خۆی و چینی دەسەڵاتدار بەکاردەهێنێ, چینەکانی دی ئەو ئاکارە وەلاوە دەنێن, لەلایەکی ترەوە کۆمەڵگای کوردی لە ڕووی هۆشیارییەوە خەریکە وای لێ بێت لە وشە ئاڵۆزەکان بگات, ڕاڤەی ڕووداوە سیاسیەکان بکات لە غیابی ڕادەربڕیندا، ئاڵۆزەکان بەو واتایەی ناکرێ لە دیاردەیەك تەواودا ببینرێن و پشت گوێ بخەین لە پێناوی تێگەیشتندا, ئەوە تەواو پێچەوانەی مەبەست دەگرێتەوە, پێویستە پەیوەست بکرێت بە ئە نجام و جمگە سروشتیەکانەوە, ئەوەی ئاڵۆزە لە مەسەلەی ڕاگەیاندن و پەیوەندی کردندا, ڕێگا نەدانێتی بە دابڕانی لە مەسەلەی کۆمەڵایەتیەکان و مەسەلە ئایدەلۆژیەکان و بیر و هۆشی مرۆڤ, کەواتە ئایدەلۆژیای زانیاری و پەیوەندی کردن بەشێکە لە سەرجەم بنیاتە ئایدەلۆژیاکە و جیانابێتەوە پێداویستیەکانی ئەو قۆناغەی لە خۆگرتووە, ئایدەلۆژیاش لە ڕوانگەی ڕاگەیاندنەوە سیستمێکی ئایدیاییە دروست کراوە بۆ سازکردن و وەرگرتنی هەواڵ و ڕەت کردنەوەی, خۆ ئەگەر ئایدەلۆژیایەکی تیوری بوو, ئەوە بە ڕووی ڕاگەیاندندا کراوەیە و هاوتەریب نابن و دەتوانێت بیخاتە ژێر پرسیارەوە, خۆ ئەگەر ئایدەلۆژیایەکی مەزهەبی بوو ئەوا بە ڕووی سەرجەم ڕاگەیاندندا داخراوە و دیسان هاوتەریب نابن و ئایدەلۆژیای سیاسیش زیاتر مەزهەبە نەك تیور, بە حوکمی ئەوەی ڕاگەیاندن و سەرجەم هۆکارەکانی پەیوەندی کردن و زانیاری گۆڕینەوەی کۆڕی حزبین واتە ئایدەلۆژیای مەزهەبین و بەڕووی سەرجەم ئایدەلۆژیای کۆمەڵگادا داخراوە تا ڕادەیەکی زۆرکەم هاوتەریین, ئەمەش بەو واتایە نایەت کە ئایدەلۆژیای سیاسین دوور بێت لە سەرپەرشتی کردنی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن, چونکە بە تەنها داهێنانی تەکنەلۆژیا کۆمەڵگا بەرەو پێشەوە نابات, بەڵکو کۆنترۆڵ کردنی ئەو داهێنانە و مامەڵە کردن لەگەڵیدا دەتگەیەنێت بەمەبەستی ململانیە کردن لەگەڵیدا, بەڵام پێویستە کۆنترۆڵ کردنەکان بەو واتایە بێت کە ڕاگەیاندن بێ دوو دڵی دڵەڕاوکێ دووربخاتەوە و ئارامی جێگیر بکات, بەڵام ئەو ڕاگەیاندنەی هەمیشە هەوڵ دەدات لە هەگبەکەیدا (مفاجأە) یەکی تێدا دەربخات بە پێچەوانەوە, ئەو دڵەڕاوکێیە دروست

دەكات‌و متمانەی توانای مەزەندە كردنمان بۆ واقع ناهێڵێ خۆ ئەگەر چاودێری لەسەر ڕاگەیاندن هەبێت بۆ ساغ كردنەوەی ئەو زانیاریانەی كە دەبێ بەهۆی دڵەڕاوكێ و بە دەست هێنانی ئەو زانیاریانەی كە ئارامی جێگیر دەكات, كە دەبوو پێچەوانە بێت, چونكە تەكنەلۆژیا ئەو وڵاتە كە دروستی دەكات یان دابەشی دەكات دەبێ بە خاوەنی قسەو كۆنترۆڵی بارودۆخەكە دەكات و لە هەموو كەس زیاتر سوودی لێ دەبینێ لە ڕووی وەرگرتنی زانیارییەوە, ئەوانەش وەری دەگرن یان بۆیان دەنێرێت تەنها كۆنترۆڵی بەڕێوەبردنی لە ئەستۆ دەگرێت لێرەوە دەتوانین بڵێین ئەو پەرش و بڵاوییەی بە ڕاگەیاندن و بڵاو كراوەی كوردییەوە دیارە لەلایەك نەبوونی ئەو بەڕێوەبردنەو لەلایەكی دی زۆری ڕاگەیاندن دیاردەیەكی شارستانیە و شۆڕشی ڕاگەیاندن و پەیوەندی كردنی ئەوروپاش سەرەتا هەروا دەستی پێ كردووە, چونكە كاتێ ڕۆژنامە بە تەنها هی حزب یان دەسەڵات, دەوڵەت دەبێت كێ بەركێ (منافسه) لە ڕاگەیاندندا نامێنێ, بۆ ئەوەی كێبڕكێ بوونی هەبێ پێویستە چەندایەتێكی ڕاستەقینە لە سەرچاوەكانی ڕاگەیاندندا هەبێت, لێرەشدا زانیاری هەواڵ هەندێ جار دەبێ بەهۆی ڕاست ودروستی و هەندێ جاریش چەواشە كاری لەبەرئەوەی لەو بارەدا زانیاری تەنها لای دەوڵەت دەبێت و ڕاگەیاندنەكانی تر سوودی لێ نابینین, وە ڕاگەیاندنی حزبی و ڕاگەیاندنی بازرگانی كۆمەڵێ خەسڵەت و بنەمای ڕاگەیاندنیان لە دەست داوە كە مرۆڤ دەتوانێت وانەكانی واقیعی لێوە فێر بێت, ئەو دەست بەسەرا گرتنەش لەلایەك دەسەڵاتدارەوە شتێكی لاوەكییە ئیتر دەسلاتی سیاسی بێت یان دەسەڵاتی بازرگانی, چونكە ئەوانە پێویستیان بە ڕاگەیاندنیساختە وناتەواو هەیە, ئەمەش تەنها بۆ ئەوە نیە سروشتی ڕاستەقینە خۆیانی پێ بشارنەوە بەڵكو لەبەر ئەوەشەكە سروشتی ڕاستەقینەی خۆشیانی تێدا ئەنجام بدەن, چونكە هیچ سیستمێك ناتوانێت خۆی بەرهەم بهێنێتەوە خۆی ئەمربكات بەبێ بەرهەم هێنانی ئەفسانە و خەیاڵ, بەڵام دەتوانین بڵێین پێشكەوتنی تەكنەلۆژی زۆری ئەو خەیاڵ و ئەفسانە و زانیاری شاردنەوەی ئاشكرا كردووە و دەكرێ لە داهاتووشدا نەتوانرێت پەردە پۆشی هیچ شتێك بكرێت, داهێنانی وابێتە ئاراوە لە ماڵەكەی خۆتەوە پەردە لە سەر ئەو جۆرە نهێنیانە لابەریت, هەر بۆیە زۆری بڵاوكراوە جێگەی نا ئومێدی نیە و كێبڕكێ و بەربەرەكانی لە ڕاگەیاندندا پێویستە, هەروەها بۆ ژیانی دیموكراسی هەر كۆمەڵگایەكیش هەر پێویستە, چونكە مەسەلەی ڕاگەیاندن دەبێ بخرێتە چوارچێوەیەكی كۆمەڵایەتی سیاسیەوە چونكە ڕاگەیاندن تێڕامانە بە ڕووی جیهاندا و دوایش لە تیور دەركردن و پەراكتیزە كردنی بەڕووی مەسەلەی كۆمەڵایەتی و سیاسیەكاندا.

ڕاگەیاندن ——————— تیور ——————— تێڕامان ———————

پراكتیك

دواجاریش دەڵێین تەنها ڕاگەیاندن گرنگ نیە, بەڵكو گرنگ ئەو سیستمە عەقڵی و سیستمە ئایدەلۆژییە یە كە ستراتیژی ڕاگەیاندن دەست نیشان دەكات و واتای پێ دەبەخشێت.

ژنی كورد و ڕاگەیاندن و پەیوەندی كردن

سەرجەم پێشكەوتنی كۆمەڵایەتی و گۆڕانكاری ژیاری بە پێی پێشكەوتنی ژن و ئازادی ژن دەستە بەر دەبێت, بەرفراوانی سەروەریەكان و بالابوونی ژنیش بنەمایەكی گشتییە بۆ هەموو پێشكەوتنە كۆمەڵایەتی و تەكنەلۆژیەكان, هەڵبەت لە هەر وڵاتێكدا بە پێی سیستمەكەی دیموكراسی بێت یان بیرۆكراسی و دواكەوتوو لە ڕوانگەی فەلسەفەو بۆچوونی عەقڵی خۆیان لە چونیەتی گەشەكردنی بوارەكانی ژیان دەكۆڵنەوە وكاریگەری لەسەر چین و توێژەكانی كۆمەڵ دادەنێین.

بەشدار كردنی ژن ئێجگار كەمە لە ئاستی سیاسی وبەڕێوەبردنی دەسەڵات و ڕاگەیاندن, دیارە ئەوەش بە پێی فەرهەنگی سیاسی وكەلتوری وكۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری لە وڵاتێكەوە بۆ یەكێكی دی دەگۆڕێت, بەڵام بە گشتی ئەو

بوارانه لەلایەن پیاوانەوە پاوان کراوە, چونکە هەتا دوای جەنگی جیهانی یەکەمیش تەنها کونزو ڕۆسیە لە سالّی 1791 لە نێوان پیاواندا داوای مافی سیاسی و خوێندن و زانست و بالاّبوونی ژنانی دەکرد, لەبەر ئەوەی هەمیشە ژنان وەکو بەشێك لە سەرمایە و هێزی کار بەهۆی ڕێکەوتنامەی جۆراوجۆرەوە کەوتنە خزمەتی پیاوانەوە.

بەشدارنەبوونی ژنی کوردیش لە بواری ڕاگەیاندن بۆشاییەکی گەورەی خستووەتە نێو مێژووی ڕۆژنامەوانی کوردییەوە, هەر لە سالّی 1898 تا هەنوکەش جۆرێك لە ڕێگری و سەلمێنەرە بەرامبەر بە ژن دروست کراوە, چونکە لە داب و نەریتی خێلّەکێتی کوردا ژنی ناوردارو چاك ئەوەیە گوێ ڕایەلّ و گوێ لە مست بێت و خزمەتکاری کەسانی تر بێت کە خزمەت دەکەن ئەوانیش ڕەگەزی پیاون, نەك خۆی خزمەت بکات, ئەم ڕێگریەش بە تەنها لە بەشدار بوون لە کاری ڕۆژنامە نووسی و هەلّبژاردنی ئەو بوارە وەکو پیشەی بێبەشی نەکردوە, بەلّکو لە ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردیەکان دا داکۆکی لە ماف و باسی مەسەلەی ژن نەکراوە, بەو بەلّگەی دەرئە نجامی پشکنین و بە دوادا چونمان لە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی (کوردستان) هەتا سالّی چلەکان لە نێوان (19) ڕۆژنامە و گۆڤاردا کە لەو ماوەیەدا دەرچوون, جگە لەسێ ڕۆژنامە و گۆڤار کە ئەوانیش ڕۆنامەی (ژیان) لەسالّی 1926 دەرچووە, وتاری لەسەر بنبڕکردنی نەخوێندەواری و چەسپاندنی مافی ژنی تێدا بووە لەگەلّ ڕۆژنامەی (زاری کرمانجی) لە سالّی 1926 و گۆڤاری یادگاری لاوان سالّی 1934 ئەم دوانەش دروستی وتاریان لە سەرمافی ژن بەگشتی و ژنی کورد بە تایبەتی نوسیوە و بلاّو کردوەتەوە, جگە لەو سێ بلاّوکراوەیە کە ڕاستەوخۆ ئاماژە و گوزارشتیان لە خواست و کێشەی ژنی کورد کردوە لە نێوان ئەو نۆزدە بلاّوکراوەدا, مەگەر بەشێوەی مەجاز لە ڕێگەی شێوە دەربڕینی شاعیرە کلاسیکیەکانەوە, یان وەکو ڕۆمانی (نازدار)ی محمەد عەلی کوردی کە لە گۆڤاری ڕوناکیدا لە سالّی 1935 دەرچووە بلاّوکراوەتەوە, ئەو ڕۆمانەش گوزارشت لە ژیانی ژنانی کوردی گوندنشین دەکات, کە ئەمانەش خۆیان لە چوارچێوەی کاری ئەدەبی و داهێناندا دەبینێتەوە, نەك داواکاری ڕاستەوخۆ,ئەو ڕەوشەش هەروامایەوە, چونکە نەشیاوە لە سەردەمی ڕژێمدا ڕۆژنامەنووسی کوردی هەرچیەکیشی بۆ ژن کردبێت بتوانرێت لەشتی رووکەش ولابەلا زیاتر هەلّبسەنگێنرێت, ڕژێمێك کە کیمیایی باران و ئەنفالی ژنی کردوە, هیچ دەستکەوتێکی بۆ ژنی کورد نەبووە هەتا سالّی 1989 ژنانی کورد بەکۆشش و خەباتی خۆیان لە شۆڕشی گەلی کوردا کە لە سالّی 1975 وە هەلّگیرسا, بلاّوکراوەی شاخ، ڕۆلێکی باشی گێڕا لەهەل و مەرجی سەختی پاش هێرشەکانی ئەنفال و جینۆسایدی کورد, چەند ژنێکی تێکۆشەر و پێشمەرگە کە ئەوانیش (هێرۆ ئیبراهیم، کافیە سلێمان، پەخشان جەلال حەفید، ڕەحمە عەبدوللاّ، پەری عەلی قەرەداغی، دلّدار، ئەلّماسو ...تاد) توانیان کۆمیتەی بەرێوەبردنی یەکێتی ژنانی کوردستان دا بمەزرێنن و هەر لەو سالّەشدا گۆڤاری (تەوار) بە دروشمی –ژن- خەبات- ژیان دەربکەن, ئیتر ئەوە بوو بە بنچینەی خەباتی ژنان لە ڕووی ڕاگەیاندن و پەیوەندی کردن و زانیاری گۆڕینەوە لە نێوان ژنانی شاخ و شاردا و خەباتی ئاشکراو نهێنی, ئەم خەباتەش بێ پسانەوە بوو, تەواری شاخ لە شاریشدا درێژەی بەخەباتی ژنانەی خۆی داوەو بە دوایدا کۆمەلێ بلاّوکراوە و دەنگی ژنانەی تر ڕێچکەی ئەو خەباتەیان گرت، لەوانە دەنگی ژنان, ژیانەوە, یەکسانی, مافی ئافرەت, دەنگی ئافرەت, ئایندە, پەیامی خوشکان, ئەمانە بە خامەی ژنان هاتووتە بەرهەم, بەرجەستەی هزر و خوێندەواری زانست و خەباتی ڕۆژنامە نووسی ژنان بون,... تەنها ئەمانە توانیویانە خۆیان تەرخان بکەن بۆ ژنان, دەنا تەنانەت ئەو ڕۆژنامانەش پاش ڕا پەڕین دەرچوون ئەم سالاّنەی دوایی نەبێت زیاتریان لا پەڕەیەکیان تەرخان کردوە بۆ ژنان سەرەتا هەر بایەخیان پێ نەداوە و دەرئە نجامی پشکنینمان لە نێوان ڕۆژنامەی کوردستانی نوێو دەرچوونیانەوە و لە سالّی 1992 وە بۆمان دەردەکەوێت کە کوردستانی نوێ وەکو یەکەم ڕۆژنامەی ڕۆژانەی ئەم دەڤەرە پاش ڕا پەڕین لە ژمارە سفرییەوە هەتا ژمارە 282 کە 1992/12/31 دەرچووە, تەنها بە (27) بابەت لە بەهرەو سەرووەری و کێشەی ژنان نزیك بوەتەوە ئەوانیش

تەنها دوو بابەت یان وتار بووە, (25) بابەتەکەی تریان ڕێپۆرتاژ و زیاتریش چاوپێکەوتنی کورد بوون بۆ دوالاپەڕە هەتا ژمارە 1803 کە لە ڕۆژی 1999/2/16 دا دەرچووە لاپەڕەیەکی تەرخان کرد بۆ کێشەی کاروباری ژنان و ئەو مەسەلەیەی بە هەند وەرگرت.

هەروەها ڕۆژنامەی ڕێگای کوردستان وەکو زمانحاڵی حزبێکی پێشکەوتووخواز کە سەرەتا بە (20) ڕۆژ جارێك دەردەچوو دوایش بووبە هەفتانە, ئێمە لە ژمارە پێنجەوە ئەرشیفی ئەم ڕۆژنامەیەمان دەست کەوتووە, کە سەرەتای حوزەیرانی ساڵی 1992 دەرچوو لە ماوەی ساڵێکی تەمەنیدا (88) ژمارەی لێ دەرچووە, لەو ژمارانەشدا (10) وتار و لێکۆڵینەوەی بە پێزی لە سەر مەسەلە و کێشەی ژنان تێدایە و هیچ چاوپێکەوتنێکی ژنان لەدوا لاپەڕەی ئەم ڕۆژنامەیەدا نیە, بەلاَم دەتوانرێت بە پێشەنگی ئەو ڕۆژنامانە دابنرێت کە لەئەنجام هەنگاوەوە, بایەخێکی باشی بەکێشەی ژن داوە و , لەم ڕووەشەوە زیاتر بایەخی بە وتار و لێکۆڵینەوە داوە و هەتا ئێستاش لەسەر ئەو ڕەوتە هەر بەردەوامە, وە دەتوانین بڵێین ڕۆژنامەی هەرێمی کوردستان لە سەرەتاوە هیچ بایەخێکی بە ژنان نەداوە و ئێستا زۆر بە دەگمەن ئەو مەسەلەیە بەسەر دەکاتەوە لێرەوە دەتوانین بڵێین ڕاستە بە دەیان ژنی کورد لە سەرجەم کەناڵەکانی ڕاگەیاندندا جێ پەنجەی ڕۆژنامەوانی و توانایان لە زۆر لە پیاوان زیاتر دیارە و دەرکەوتووە... بەلاَم هێشتا ئەو کارکردن و توانا و بەدەست هێنانی مافی و بڕینی بەشە لە بوارەکانی ڕاگەیاندندا لە ئاستی ئامانج و خواستەکانی ژندا نین ئەوەندەش بەس نیە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ژنان, ئەم درەنگ بەدیهێنانەش زیاتر لەبەر ئەوەیە کە ژنان و ڕێکخراوەکانی ژنان هەتا ئێستا نەیانتوانیوە لە بۆچون و ستراتیژی پارتە سیاسیەکان دەربچن, بە یەك ئامانج و ئاڕاستە کاربکەن لە پێناوی بەرەوپێش چوونی بزوتنەوەکەیان و ئەوکار کردنەش هاوتەریب بێت لەگەڵ بزوتنەوەی بەرەی مەدەنیەت لە پێناوی بەرەو عەقلاَنیەت بردن و مەدەنیەتی ئەو بزوتنەوانە, لەلایەکی دیش سەرجەم ئەو بلاَوکراوانەی ژنان و ئەو بەرهەمانەش لەسەریان دەنوسرێت, بەراورد بەو بزوتنەوە بەرفراوانەی ڕاگەیاندن و کەناڵی پەیوەندی کردنانەی دوای ڕاپەڕینی هاتونەتە ئاکام, کاری ژنان جێگەی خواست و لە ئاستی پێویستدا نیە, چونکە سەرجەم بلاَوکراوەکانی ژنان حزبین و ئایدەلۆژیایەکی حزبی باکگراوندێتی بە پێی کۆمەڵێ سیستەم دەجولێنەوە کەلەلایەن پیاوانەوە دانراوە, لەم کاتەدا ژن دەبێت بەجێبەجێکاری سیستمێکی پیاوانە و جارجاریش سەرکوتەیەك لەگەڵ کێشەکەی خۆیدا دەکات, هەروەها هەتا ئێستا هیچ ڕۆژنامەو نوسینێکی ژن نەیتوانیوە وەك و پیاو لە پرۆسەی پەیوەندی کردن و زانیاری گۆڕینەوە و ڕاگەیاندندا وەکو پیاو سوودمەندبێت, ئەمە وەکو ڕووە چاکەکەی پۆزەتیفی, کەچی لە ڕوو خراپەکەیەوە نێگەتیفی, کە دەبینین ئەوەندەی لە سەر ژنان بە تاییەت ئەوانەی لە بواری ڕاگەیاندن و نوسین دا کاردەکەن دەنوسرێت و سوکایەتی و تەشهیدیان پێ دەکرێت, کەناڵەکانی ڕاگەیاندن کراوە بە هۆکارێك بۆ کەم کردنەوەی بەهاوکاری ئەو کچانەی لە ڕاگەیاندندا کاردەکەن ئەوەندە لەسەر ماف و کێشەکەیان نەنوسراوە, دەکرێ ئەمەش پرۆگرامێك بێت لەلایەن هەندێ کەس یان ڕژێمەکانی دژ بە ژن دابنرێت بۆ سڵەمینەوە و دوورکەوتنەوەی ژنان و ترسان لە بەشدار بوون و هاتنە پێشەوەیان, چونکە ڕاگەیاندن بەهێزترین چەکە بۆ وەرگرتنی ماف و گەیاندنی دەنگی ژن بە جیهان و بێ دەنگ نەبوونی چەوساوە بەرامبەر چەوسێنەر, کە دیارە لە خێڵەکیترین عەقڵ و سیستمەوە ئەو دیاردە دزێوانە سەرچاوە دەگرێت, بۆیە لە کاتی ئێستادا ڕاگەیاندنەکان پێویستە سانسۆر و بەدوادا چوونیان هەبێت لە سەر ئەو زانیاریانەی دێتە بەردەستیان و بە پێی بەرژەوەندی خۆشیان مامەڵەی لەگەڵدا نەکەن, چونکە هەتا ئێستا هیچ کارێکی وا نەکراوە کە نەختێ ئاسوودەی و متمانە بە ژنانی ئەنفال و شەهید و کیمیایی باران ببەخشێت, ژنی کورد نەیتوانیوە لەو شۆڕشی زانیاری و پەیوەندی کردنە سوودمەند بێت هەتا زەرەرمەندبێت, بە تاییەت لە ئێستادا کە ناتوانین عەیب و کەم و کورتیەکانمان تەنانەت لە ناوخۆی وڵاتی

خۆماند هەڵگرین و بڵاوکراوەکان لە ڕێگەی تەکنەلۆژیای نوێ و ئینتەرنێتەوە دەگەن بە جیهان.

دەرئە نجام :

ئاشکرایە لە کوردستاندا سیاسەت و ستراتیژی زانیاری ئامادەگی نیە, ئەویش بە هۆی دواکەوتوێتی کۆمەڵگای ئێمە بەرامبەر ئەو زانستە مۆدرێنە و بایەخ نەدارە بەو بـوارە و نـەبوونی دامـەزراو دەزگـای تایبـەت و نـەبوونی قەوارەیەکی سیاسی و نەتەوەیی و دەوڵەت سیاسەتی جێگیری کورد و نەبوونی کۆمپانیا و پەیوەندی و بەرژەوەنـدی هاوبەش لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ و دەرەوە دا و لە هەمووشی سەخت تر لاوازی باری ئابووری لە کوردستاندا, لەبـەر ئەوەی ئەم لایەنە یەکێکە لە فاکتەرە هەرە گرنگەکانی سەرجەم بوارەکانی کۆمەڵایەتی و سیاسـی و فەرهـەنگی و کەلتوریەکانی هەر وڵات و نەتەوەیەك, وە گەشە کردنیـان بەنـدە بەدەسـت کـەوتنی زانیـاری ڕاسـت و مامەڵـەی گونجاو بەڕێوەبردنی دروست ئە نجام دەدرێت, بۆیە پێویستە کوردستانیش ئاوڕی جدی لەم مەسەلەیە بداتەوە لـە چەندین ڕووەوە.

- کردنەوەی بەشی پەیوەندی کردنی سلکی و لاسلکی زانیاری لەسەرجەم پە یمانگا وزانکۆکانی کوردستاندا.
- کردنەوەی سەنتەری تایبەت بە توێژینەوەی زانستی لەسەر ئـەو بوارانـە و فەراهـەم هێنـانی سـەرجەم سەرچاوە یاریدەدەرەکان و پێگەیاندن وکامڵ کردنی خەڵك لەو ڕووەوە (بەتایبەت ئەو کەسـانەی بـەڕێوەبردنیان لە ئەستۆدایە).
- دانانی سانسۆر لەلایەن حکومەتەوە لەسەر سەرجەم سەنتەر و دامـەزراوە تایبەتـەکانی ئـەو بـوارە لـە پێناوی دزە نەکردنی زانیاری ناوخۆی کوردستان, ئەوانەی کە ئاسایشی ناوخۆ تێك دەدەن.
- گەشە پێدانی خزمەتگوزاری و لایەنەکانی زانیاری.
- هاندان بۆ کردنەوەی سەنتەری ئەهلی .
- دانانی یاسایەکی تایبەت بەو بوارانەی کە لە ڕووی یاساییەوە بەرپرسیارەتیان بخاتە ئەستۆ.
- بەهەند وەرگرتنی داهێنراوە نوێیەکان و هەوڵ دان بۆ بەدەست هێنانی ئەگەر بەڕێژەیەکی کەمیش بێـت, گرنگ ئەوەیە کۆمەڵگای کوردی لای ناوخۆ نەبێت.
- بنیاتنان و پتەوکردنی پێوەر و ڕێسا یاسایەکانی هەڵبژاردنی زانیاری.
- نەترسان لەوەی کە ئەو شۆڕشە نوێی ڕۆشنبیری کوردی و کـەلتوری داگـیر بکـات, چـونکە کـورد ئێسـتا لەسەرەتای دروست کردنی فەرهەنگی ڕۆشنبیریدایە.
- خوێندنی کۆمپیوتەر لە قۆناغی سەرەتاییەوە هەتا دوا قۆناغەکانی خوێندن.
- وەلاوەنانی ئەو سیستمانەی کە لە کۆمپیوتەردا کۆن بوون و بایەخ دان بە سیستمی نوێ (هەتا ئێستا لـە زانکۆی سلێمانیدا زمانی بەیسك دەخوێنرێت)
- هەوڵ دان بۆ پتەو کردنی پەیوەندی نێو دەوڵەتی و هەرێمایەتی.
- پێشخستن و گەشەکردنی بواری ئابووری لە ڕێگەی پێشکەوتنی تەکنەلۆژی و بەستنی پەیوەندی بازرگانی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێدا.
- هەوڵدان بۆ دانانی زمانێکی ستانداری کوردی و جێگە کردنەوەی لە شفرەی کۆمپیوتەردا.
- چاکتر وایە جەخت لەسەر ئەو پراکتیزە کردنانە بکرێت کە کۆمەڵگای کوردی پێویستی پێیەتی.
- هانـدانی ژنـان بـۆ ڕازی نـەبوونیان بـە خوێنـدنی مـام ناوەنـدی و بـە یـەکجاریش بنـەبڕ کردنـی

نەخوێندەواری.

- بایەخدان بەکاری ژنان و هەڵبژاردنیان بۆ ئەو بوارانە.
- نەبوونی خەڵکی پسپۆڕ لەو بوارەدا کێشەی سەرەکیە و هەوڵدان بۆ گەڕانەوەی ئەو کوردانـەی پسـپۆڕن و لە دەرەوە نیشتەجێن و تاد..

سەرچاوەکان :

1- العولمه و التحولات المجتمعيه فى الواگن العربى
2- العرب و العولمه.
3- اشكال صراعات المقبله – توفلر – ترجمه صلاح عبدالله
4- مقدمات الخروج من القرن العشرين / ادخال موران – ترجمه انگوان حمصى
5- الواصفات العربيه و التبادل القگرى لمعلومات د. گلال عبود البياتى, د.وليد جلو.
6- *( ) لە محازەرەیەکی د. عزالدین مستەفا ڕەسول وەرگیراوە.
7- ڕێگای کوردستان ژمارە 341.